

بررسی تأثیر شبکه منطقه‌ای متداخل روسیه و ترکیه بر امکان و امتناع دالان زنگزور

فاطمه محروق^۱، رسول نعیم نژاد^۲

چکیده:

مقاله حاضر به بررسی پویایی‌های نوین ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک قفقاز جنوبی ناشی از جنگ دوم قره‌باغ و جنگ روسیه و اوکراین (۲۰۲۲) با تکیه بر پروژه دالان زنگزور می‌پردازد. اهمیت این پژوهش در آن است که تاکنون بیشتر پژوهش‌های صورت گرفته در این حوزه براساس نظریه‌های کلاسیک ادبیات روابط بین‌الملل بررسی شده است. این درحالی است که با شدت گرفتن جنگ روسیه و اوکراین (۲۰۲۲) و اهمیت مسیرهای ترانزیتی جایگزین در قفقاز جنوبی به دلیل موقعیت میان‌گاهی آن در نظم‌های منطقه‌ای مجاور که محل تداخل برنامه‌های منطقه‌ای بازیگران مهم بین‌المللی است سبب ناکارآمدی نگرش‌های سنتی به منطقه‌گرایی شده است. در این راستا، پژوهش حاضر با توجه به مدل تحلیلی منطقه‌گرایی متداخل، درصدد پاسخ به این پرسش است که تأثیر شبکه منطقه‌ای متداخل روسیه و ترکیه بر پروژه دالان زنگزور چیست؟ استدلال نویسندگان مقاله آن است شبکه متداخل روسیه و ترکیه به دلیل تداخل سیاست‌های منطقه‌ای آن‌ها در قفقاز جنوبی و شکل‌دهی به الگوهای رفتاری هم‌افزا با شرکا و جایگزین راهبردی برای رقبا بهتر می‌تواند واقعیت‌های موجود در الگوهای رفتاری روسیه و ترکیه را به صورت ساختارمند و چندوجهی تبیین کند.

کلمات کلیدی: قفقاز جنوبی، منطقه‌گرایی شبکه‌ای متداخل، دالان زنگزور، ترکیه، روسیه

۱- نویسنده مسئول: استادیار روابط بین‌الملل، گروه علوم سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران fmahroogh@um.ac.ir

۲- کارشناسی ارشد علوم سیاسی، گروه علوم سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران rasolnaemnejad@mail.um.ac.ir

Discussion The effect of Multiplex Networked Regionalism Russia and Türkiye On the possibility and refusal of Zangzor Corridor

Fatemeh Mahrough¹, Rasoul Naeemnejad²

Abstract

The main goal of current paper is Investigating the new geopolitical and geoeconomic dynamics of the South Caucasus caused It is from the second Karabakh war and the Russia-Ukraine war (2022) with considering the Zangzor Corridor project. The importance of this research lies in the fact that so far most of the researches conducted in this field have been examined based on the classical theories of international relations literature. However, with the intensification of the war between Russia and Ukraine (2022) more attention is paid to alternative and safe routes, including alternative transit routes in the South Caucasus due to its intermediate position in the neighboring regional systems. for this reason, This research According to the analytical model of Multiplex Networked Regionalism, it tries to answer the question, what is the effect of the Multiplex Networked Regionalism of Russia and Turkey on the Zangzor Corridor project? The argument of the authors of the article is that Multiplex Networked Regionalism of Russia and Turkey due to the interference of their regional policies in the South Caucasus and the formation of complementary behavioral patterns with partners and a strategic alternative for competitors can better meet the existing realities. Explain the behavior patterns of Russia and Turkey in a structured and multifaceted manner.

Keywords: South Caucasus, Multiplex Networked Regionalism, Zangzor Corridor, Turkey, Russia

۳۳۲

پژوهش نامه ایرانی
سیاست بین الملل،
سال ۱۳، شماره ۱، شماره
پیاپی ۲۵، پاییز و زمستان
۱۴۰۳

1- Assistant Professor of International Relation, Department of Political Science, Faculty of Law and Politics, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, I.R.Iran (Corresponding author)

2- M.A. in Political Science, Department of Political Science, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran

مقدمه

قفقاز جنوبی منطقه‌ای فوق‌العاده پیچیده است که بین قدرت‌های منطقه‌ای روسیه، ایران و ترکیه قرار گرفته است. یکی از چالش‌برانگیزترین و چندپاره‌ترین مناطق جهان با تهدیدات امنیتی داخلی و خارجی که هر واحد برای تقویت خود تلاش می‌کند. کشورهای واقع در این منطقه - گرجستان، ارمنستان و آذربایجان - حتی در پیکربندی داخلی خود نیز پیچیده هستند؛ تغییرات ژئوپلیتیک، ادغام نشدن و انسجام سیاسی، اقتصادی، حضور و ادغام کشورهای این منطقه در در طیف گسترده‌ای از سازمان‌ها و اتحادهای مختلف و گاه متضاد بر پیچیدگی پویایی‌های این منطقه افزوده است. پویایی‌های این منطقه علاوه بر متغیرهای مهم درونی، تأثیر تحت‌تأثیر متغیرهای مهم ساخت سیستم بین‌الملل نیز بوده است. از جمله این متغیرها می‌توان به جنگ اول و دوم قره‌باغ و جنگ روسیه و اوکراین (۲۰۲۲) اشاره کرد که سبب اهمیت و شدت یافتن ارتباطات در درون سیستم بین‌الملل شده و با شگفتی‌های راهبردی و ورود عناصر تحلیلی نوین، مرزبندی-های سنتی نظم و پویایی‌های سیستم را متحول کرده است. بر این اساس، در حوزه مطالعات نظم منطقه‌ای و سیاست خارجی ضرورت توجه به پیچیدگی‌های و شگفتی‌های راهبردی ناشی از شدت یافتن ارتباطات میان دو نظم جهانی و منطقه‌ای ادراک می‌شود.

نگاهی اجمالی به پژوهش‌هایی که تاکنون انجام شده است نشان می‌دهد این پژوهش‌ها به‌طور عمده بر تحلیل‌های تاریخی، جغرافیایی، قومی و مقایسه‌ای معطوف بوده است. عمده این مطالعات به‌طور سنتی رفتار امروز کشورهای جمهوری آذربایجان، ارمنستان و گرجستان و بازیگران منطقه‌ای را در گذشته این منطقه - مؤلفه‌های تاریخی و جغرافیایی - مورد کنکاش قرار می‌دهند (Forsyth, ; Ohannes, 2016)؛ یک ناحیه سرزمینی را بهتر بتوان مطالعه کرد. بخش دیگری از این مطالعات درگیری‌های بین دو کشور ارمنستان و آذربایجان طی دو جنگ قره‌باغ را بررسی کرده‌اند (Avdaliani, 2021؛ Anjaparidze, 2021؛ Meister, 2021؛ Khan, 2020؛ Iskandaryan, 2020؛ Ergun, Valiyev: 2020؛ Branch, 2018؛ 2020؛ Modebadze, 2020؛ Doğan, 2022). در این دسته از پژوهش‌ها علاوه بر دلایل شروع این درگیری‌ها و نتایج آنها به نقش بازیگرانی می‌پردازند که کمک‌های آنها در شروع و پایان جنگ‌ها مؤثر بوده است، همانند برتری‌های نظامی ارمنستان در جنگ اول قره‌باغ و دلایل آن تا پیروزی و بازپس‌گیری اراضی اشغالی توسط آذربایجان در جنگ دوم قره‌باغ که تأثیر عمده در آینده ژئوپلیتیکی منطقه داشته است (Remler, 2003؛ Hill, 2019؛ Hoffmann, 2019؛ Balla, 2013؛ Hanjing, 2022؛ Buzogány, 2019؛ Coffey, 2021؛ Sakwa, 2017؛ Фротвейт, Замікула, 2022؛ 2020). برخی از پژوهش‌ها نیز به

۳۳۳

بررسی محیط منطقه‌ای
دریای خزر؛ شناخت
الگوهای منازعه و همکاری
امنیتی

اهمیت حمل‌ونقل و مسیرهای ارتباطی این منطقه به‌طور ویژه دالان زنگزور به‌عنوان مسیرمیان‌ی برای انتقال انرژی به اروپا و مسیری مستقیم بین آذربایجان به نخجوان و سپس ترکیه و نقش آن در آینده تجارت این منطقه می‌پردازند (Jabbarov, 2022 ؛ Ulviyya, 2021). در ادبیات پژوهشی داخل کشور نیز پژوهشگران هم‌زمان با سرعت بالای تحولات در این منطقه در تلاش هستند بتوانند تحلیل جامعی از شرایط قفقاز جنوبی با توجه به ماهیت رفتاری بازیگران و تأثیر آن بر امنیت ملی ایران ارائه دهند (امیدی و خیری: ۱۳۹۵؛ جعفری و حکیم: ۱۳۹۴؛ شیبانی و عطایی: ۱۳۹۰؛ کولایی، ۱۳۸۹؛ نصوحیان، ۱۳۸۸). (Jabbarov, 2022 ؛ Ulviyya, 2021).

وجه مشترک همه این پژوهش‌ها تمرکز بر رویکرد کنشگر محور و سطح تحلیل خرد و مجزا معطوف به شناخت این منطقه و بررسی علل همگرایی و واگرایی کشورهای قفقاز جنوبی با بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای از نقطه نظر تئوری‌های موجود در دانش روابط بین‌الملل بوده است و کمتر به اهمیت راه‌ها و به‌ویژه دالانهای میانی همچون دالان زنگزور و نقش حیاتی آن در مبادلات اقتصادی و انتقال انرژی بین کشورهای قفقاز جنوبی با سایر نقاط دنیا پرداخته شده است. به همین نسبت آنچه در این پژوهش‌ها به چشم نمی‌خورد، نبود رهیافت تحلیلی نوین به پویایی‌های منطقه‌ای از سطحی کلان‌تر است به گونه‌ای که درهم-تندگی ارتباطات و هم‌زمانی بازی‌های راهبردی ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک را بهتر نشان دهد تا با واقعیت منطقه سنخیت بیشتری داشته باشد. اگر مهم‌ترین ویژگی منطقه قفقاز جنوبی را متداخل بودن شبکه منطقه‌ای آن به دلیل موقعیت میانه‌گاهی‌اش در نظر بگیریم، این پژوهش تلاش دارد با تکیه بر مدل تحلیلی منطقه‌گرایی متداخل، به اهمیت راه‌ها و مسیرهای ترانزیتی این منطقه و نقش دالان زنگزور در ارتباطات و پیوندهای کشورهای درگیر در آن در سطوح سیاسی، اقتصادی و نظامی پردازد و به فرصت‌ها و چالش‌های این کشورها در کنش‌ورزی‌های استراتژیک‌شان پردازد.

۱- چارچوب نظری: منطقه‌گرایی شبکه‌ای متداخل

نظم در منطقه قفقاز جنوبی در طول چند قرن اخیر با قدرت روسیه حفظ می‌شد. ظهور و بروز قدرت‌های منطقه‌ای از پس فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و خلاء حضور امریکا سبب گذار نظم منطقه‌ای قفقاز جنوبی از نظم سلسله‌مراتبی به سمت ساختاری منعطف شد. به دنبال تحولات نوین و کاهش قدرت روسیه برای تداوم نقش سلطه‌جویانه در منطقه، فضای جدید زیستی برای کشورهای منطقه و همچنین قدرت‌های چالش‌گر منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای برای استیلای قدرت خود و پایه‌ریزی نظم نوین در این منطقه به وجود آورده است. لذا با پیچیده شدن سیستم بین‌الملل، سیستم‌های منطقه‌ای که زیر مجموعه‌ای بسیار مهم از آن

بر شمرده می‌شوند، نیز دستخوش این دگرگونی‌ها و پیچیدگی‌ها شده است. بنابراین استفاده از نظریات نوین در حوزه روابط بین‌الملل می‌تواند به میزان زیادی تحلیلی کارآمدتر نسبت به شرایط موجود ارائه دهد. در این چارچوب، برخلاف رویکردهای سنتی منطقه‌گرایی که در چارچوب علوم سنتی و نگاهی تقلیل‌گرایانه عمل می‌کند و در آن یک موجود به بخش‌های کوچکتر تقلیل می‌یابد و با درک عملکرد اجزای کوچکتر، می‌توان کل را به طور جامع‌تری درک کرد (DeMattos et al., 2012)، رویکرد نظری منطقه‌گرایی شبکه‌ای متداخل در چارچوب نظریه پیچیدگی به سیستم‌های باز^۱ در مقایسه با سیستم‌های بسته می‌پردازد (Richardson, 2004). در ابتدایی‌ترین شکل، نظریه پیچیدگی با اصول وابستگی به مسیر، تاریخچه سیستم، غیرخطی بودن، پدیده‌های نوظهور، تقلیل‌ناپذیری، سازگاری، عملکرد بین‌نظم و هرج و مرج و خود سازماندهی همراه است (Hamstra, 2017). سیستم پیچیده با مواردی همچون واحدها، ارتباطات بین واحدها و کارکردها یا اهداف شناخته می‌شود (Skybrook & Miller, 2020). به همین خاطر، در سیستم‌های پیچیده به دلیل پویایی‌هایی که با خود به همراه دارد و اهمیت یافتن چگالی جریان ارتباطات بین واحدها و مناطق با یکدیگر، با سیستم توزیعی شبکه‌ای در پهنه‌ی سیستم بین‌الملل روبرو هستیم که در آن مناطق، حلقه‌های یک شبکه خاص از نظم شبکه‌ای سیستم بین‌الملل مطرح می‌شوند.

از این رهگذر باید در ابتدا به دلیل اهمیت بالای موضوع، رویکرد نظری شبکه در روابط بین واحدها و سیستم بین‌الملل مفهوم‌سازی شود تا با ویژگی‌های آن به منظور فهم اقدام منطقه‌ای در چنین چارچوبی از تعاملات ارتباطی و هم‌پیوندی شناخت بیشتری حاصل شود. شبکه‌ها در سازه فیزیکی روابط بین‌الملل بسیار مهم هستند به نوعی که شبکه، ترسیمی از نحوه پیوند واحدهاست. این واحدها، ممکن است فرد، شرکت یا هر متغیری باشند که به نوعی در سیستم تأثیرگذار می‌باشند (قاسمی، ۱۳۸۷: ص ۱۰۲-۱۱۰). تحلیل شبکه ریشه در سه اصل مهم دارد: گره، پیوندهای بین گره‌ها و ارتباطات میان گره‌ها (محروق، ۱۴۰۱: ص ۵). در دیدگاه شبکه‌ای نوعی پیوند استراتژیک بین گره‌های شبکه شکل می‌گیرد و نکته مهم این است که ارتباطات شبکه‌ای به صورت یک طرفه نخواهد بود. از این منظر سیستم بین‌الملل مجموعه‌ای از شبکه‌های در هم تنیده و بهم پیوند یافته از طریق فرایند بازخورانی است که سازه فیزیکی سیاست خارجی را شکل می‌دهد. در این چارچوب، به هر میزان ارتباطات کنشگر گسترده‌تر باشد، توان کنشگری آن در بازی‌های

۱- سیستم باز آزادانه اطلاعات، منابع و انرژی را مبادله می‌کند، در حالی که یک سیستم بسته این محصولات را برای استفاده خود حفظ می‌کند.

استراتژیک چندسطحی بیشتر می‌شود. بازی‌های استراتژیک در اینجا پیچیده هستند و با بازیگران متعددی مواجه خواهیم بود که همزمان به دلیل پیوندها و تعاملات مختلف با یکدیگر، در سطوح مختلف موضوعی با هم در ارتباط هستند و پیوند بازخورانی بین آنها منجر به شکل‌گیری شبکه‌های مرکب و متداخل می‌شود که به پیچیدگی محیط استراتژیک منطقه مورد بحث می‌انجامد. تحول سیستم بین‌الملل و شبکه شدن آن، سبب ناکارآمدی نظریه سیستم‌های کلاسیک و اصول مبانی تحلیلی آن در تدوین واقعیت‌های نوین می‌شود و به همین سبب مفهوم رهیافت شبکه رویکرد جایگزین مناسبی برای تحلیل الگوی روابط خارجی در وضعیت نوین خواهد بود (قاسمی، ۱۳۹۲: ص ۹۳). به همین دلیل تحلیل و پیاده‌سازی آن در الگوی منطقه‌گرایی و تداخل الگوی شبکه‌ای واحدها در یک منطقه را می‌توان در چهارچوب شبکه منطقه‌ای متداخل تفسیر کرد، زیرا با معطوف کردن توجه به پیچیدگی‌های سیستمی و نهادی منطقه‌گرایی بر پایه منطق و قواعد رفتاری شبکه، می‌تواند ادراک بهتری از پویایی‌های سیستمی و نقش قدرت‌های بیرونی و پویایی‌های محلی و منطقه‌ای به ما دهد (Mahroug, 2022: 286).

تداخل شبکه‌ای، ایجاد کننده دو گونه پویای قدرت هم‌افزا کننده و کاهنده است. تعارض میان این دو، موتور محرکه شبکه متداخل خواهد بود. شبکه متداخل، بر آمده از شبکه‌های گوناگونی است که در درون آنها، کانون‌های نیرومند وجود دارد و هر کدام از واحدهای کانونی، دارای سیکل قدرت ناهمسان و جدای از یکدیگر می‌باشند که مراحل شکل‌گیری، رشد و فروپاشی قدرت بازیگر یا گروهی از آنها را نشان می‌دهد. شبکه‌های متداخل حاصل هم‌پوشانی و تداخل شبکه‌های ژئوپلیتیک، ژئواکونومیک و ژئوکالچر یا حتی تداخل شبکه‌های مشابه است. در این میان، شبکه متداخل ژئوپلیتیک شامل سه گروه از واحدهاست؛ نخست مربوط به قدرت بازیگران در حال رشد است، دوم کشورهایی که به رده بلوغ قدرت رسیده‌اند. و گروه سوم واحدهایی که در پله فروپاشی قرار دارند یا به پایان چنین پله‌ای رسیده‌اند. ساختار روابط بین این سه گروه از واحدها، پویای قدرت در شبکه متداخل را تشکیل می‌دهد. در شبکه کلان و متداخل، وضعیت‌های گوناگونی از تداخل این سه گروه از واحدها شکل می‌گیرد (قاسمی، ۱۳۹۸: ص ۳۷-۶۶). تداخل شبکه‌ای، سبب شکل‌گیری منطقه‌گرایی انطباقی-شبکه‌ای هموند خواهد شد که ضمن توجه به وابستگی حساس، حاصل پیوند بازخورانی بین مؤلفه‌های ذیل است:

۱. افزایش بازیگران دخیل در منازعات و پویایی‌های منطقه‌ای با برداشت‌های متنوع از مقوله تهدید،

امنیت‌سازی و نظم‌سازی؛

۲. تعاملات استراتژی‌های مختلف بازیگران متعدد در سطوح مختلف منطقه؛

۳. تعاملات تصمیمات مختلف اتخاذ شده در حوزه‌های موضوعی و مکانی در یک خوشه؛
۴. تعاملات تصمیمات گرفته شده در حلقه‌ها و حوزه‌های مختلف بین خوشه‌ها و لایه‌های مختلف شبکه منطقه‌ای؛
۵. تعاملات متنوع و چندوجهی استراتژیک بازیگران در گیر در بازی‌های راهبردی در منطقه و افزایش احتمال سرایت بحران بحران‌ها به سطوح مختلف منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای؛
۶. افزایش ضریب حساسیت و آسیب‌پذیری نسبت به برون‌گرایی امنیتی و اقتصادی فرامنطقه‌ای.

الگوی منطقه‌گرایی شبکه‌ای ترکیه و روسیه در قفقاز جنوبی

در ساختار سیستم بین‌الملل اگر هر کشور را به عنوان بازیگر دارای کنش‌های سیاسی، اقتصادی و نظامی در نظر بگیریم، همین بازیگر ممکن است به عنوان واحدی پویا در چندین شبکه منطقه‌ای متناسب با قابلیت‌های ژئواستراتژیک، ژئوکالچری و ژئواکنومیک، به طور هم‌زمان برای خود حوزه نفوذ ایجاد کرده و به ایفای نقش پردازد. از همین رو کنش‌های فعال این نوع بازیگران ممکن است علاوه بر تأثیرگذاری در یک شبکه بوسیله همین ساختار پیوندی بین شبکه‌ها، بر سایر واحدها در شبکه‌های دیگر نیز تأثیرگذار باشد. اگر بخواهیم مثالی واضح در این مورد داشته باشیم می‌توان از شکل زیر که در مورد سه بازیگر عمده در منطقه قفقاز جنوبی آمده است، استفاده کرد.

در الگوی بالا همانطور که مشاهده می‌شود روسیه در هر کدام از شبکه‌های منطقه‌ای که در پیکره سیستم بین‌الملل وجود دارد به نوعی بر خوشه‌های که در شبکه‌های اطراف خود ایجاد کرده است تأثیرگذار می‌باشد. اگر شبکه منطقه‌ای اروپا را به چهار خوشه شرقی، غربی، شمالی و جنوبی در راستای حوزه نفوذ روسیه تقسیم کنیم، کشورهای قرار گیرنده در هر خوشه به عنوان واحدی (گره) از خوشه در نظر گرفته می‌شوند. در خوشه شرق اروپای روسیه، کشورهای اوکراین، لتونی، استونی، لیتوانی، مولداوی قرار می‌گیرند و در خوشه قفقاز جنوبی روسیه نیز سه کشور آذربایجان، ارمنستان و گرجستان جای دارند. بدین‌گونه می‌توان مشاهده کرد به دلیل ماهیت شبکه‌ای بودن سیستم بین‌المللی و ارتباط بین این شبکه‌ها، کنش‌های روسیه در جنگ اوکراین و پیامدهای آن به طور قابل ملاحظه‌ای بر کنش واحدها در خوشه قفقاز جنوبی و سایر بازیگران که در این منطقه دارای نفوذ هستند نسبت به روسیه مؤثر خواهد بود. با توجه به مطالبی که بیان شد می‌توان چنین ادراک کرد که رفتارهای کشورهای منطقه برای یارگیری‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای می‌تواند تحت تأثیر فعالیت‌هایی باشد که در بیرون منطقه صورت می‌گیرد. در مثالی دیگر حضور نظامی ترکیه در شمال سوریه به نوعی ورود به حوزه نفوذ روسیه در این منطقه است.

شکل (۱): ترسیم منطقه گرایی شبکه ای روسیه در سیستم شبکه ای بین الملل

منبع: (ترسیم نگارندگان)

بنابراین روسیه تلاش می‌کند به نوعی با فشار بر کشورهای منطقه قفقاز جنوبی عامل کم شدن حضور نظامی ترکیه در این منطقه در قالب ائتلاف‌های منطقه‌ای شود. بنابراین رفتارهای هر یک از واحدهای منطقه‌ای یا فرامنطقه‌ای به شدت بر رفتارهای یکدیگر اثرگذار است.

ترسیم منطقه گرایی شبکه‌ای متداخل ترکیه نیز در قفقاز جنوبی بشدت وابسته به کارکردهای نظم سیاسی و اقتصادی جهان و نقش قدرت‌های بیرونی باز می‌گردد و ترکیه در فضای بینابینی شبکه راهبردی - عملیاتی قدرت‌های منطقه‌ای مانند ایران و روسیه و فرامنطقه‌ای مانند غرب و آمریکا، چین، اسرائیل قرار گرفته است که آن را می‌دارد فضای سیاسی و دیپلماتیک خود را بر اساس دینامیک‌های هم افزا و کاهنده با این قدرت‌ها شکل دهد (محروق، ۱۴۰۱: ص ۱۶). متغیر درونی در ترسیم شبکه منطقه‌ای متداخل ترکیه در قفقاز جنوبی تحت تأثیر فروپاشی شوروی، جنگ اول قره‌باغ، افزایش منازعات منطقه‌ای با دخالت مستقیم روسیه (جنگ روسیه با گرجستان) و گروه‌های نیابتی ایران در آذربایجان سبب چند وجهی شدن روابط بین بازیگران با ترکیه شده است. در بعد فرامنطقه‌ای نیز افزایش نیاز به منابع انرژی و جایگزینی با انرژی روسیه از سوی اروپا، فشار به روسیه و ایران از سوی آمریکا، افزایش سطح همکاری‌های با چین از طریق بالا بردن سطح همکاری اقتصادی با کشورهای منطقه و پیشبرد پروژه کمربند جاده و

راهبرد کشاندن درگیری به اطراف مرزهای ایران از سوی اسرائیل سبب چند وجهی شدن مناسبات و به چالش کشیدن نظم فعلی منطقه شده است. از این رو با حضور این واحدهای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای فعال در شبکه منطقه‌ای قفقاز جنوبی که به آنها اشاره شد می‌توانند در چهار دسته‌بندی «قدرت‌های مداخله‌گر، قدرت‌های منطقه‌ای، واحد تجدید نظرطلب منطقه‌ای یا گروه‌های نیابتی» قرار بگیرند (قاسمی و عین‌الهی، ۱۳۹۵) که تداخل در مرزهای هر یک از این واحدها در حوزه ژئوپلیتیک، ژئواکونومیک و ژئوکالچر عامل شکل دهی به منطقه‌گرایی متداخل ترکیه می‌باشد.

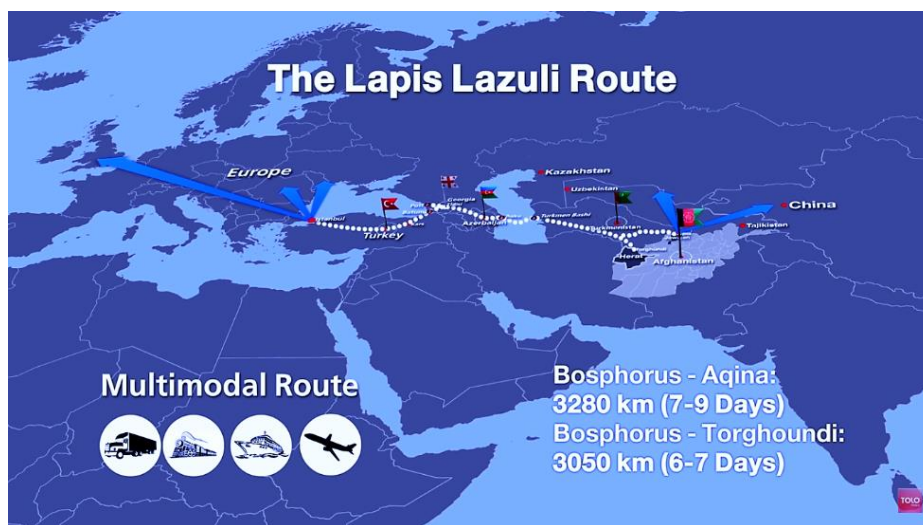
۲- شبکه ژئواکونومیک و ترانزیتی ترکیه و روسیه

قفقاز جنوبی یک منطقه ترانزیتی برای منابع انرژی دریای خزر و دالان تجاری از آسیا به اروپا است که به کشورهای روسیه و ترکیه اجازه می‌دهد با کشورهای مرتبط در آسیا ارتباط برقرار کنند و فرصت عالی را برای برقراری روابط اقتصادی و فرهنگی با این کشورها را فراهم می‌کند که نقش مؤثری در گسترش حوزه نفوذ روسیه و ترکیه در آسیای مرکزی و قفقاز دارد. (Chalabashvili, 2022).

۲-۱ شبکه ترانزیتی ترکیه

از جمله پیامدهای مهم ژئوپلیتیکی جنگ روسیه در اوکراین، تقویت مجدد دالان میان‌تری (ترانس خزر) حمل و نقل کالا از شرق به غرب جهان بوده است، هم به‌عنوان یک منطقه اقتصادی که شامل آسیای مرکزی، قفقاز و ترکیه می‌شود و همچنین به‌عنوان یک مسیر جایگزین جذاب بین اروپا و چین که نیازهای طرفین را تأمین می‌کند. جنگ روسیه با اوکراین ارتباط زمینی از طریق مسیرهای زمینی جدید اوراسیا که با نام دالان شمالی یا همان ترانس سیبری شناخته می‌شود و بخش اعظم آن از کشورهای روسیه و بلاروس (که در شرایط فعلی تحت تحریم‌های شدید کشورهای غربی قرار دارند) می‌گذرد را مختل کرده است (سیف‌تبریزی و عرب‌زاده، ۱۴۰۱: ص ۲). رقابت منطقه‌ای ایران از جمله کشور ترکیه با آگاهی به این مزایای ژئوپلیتیکی، اقداماتی را انجام می‌دهند تا حد ممکن مزیت‌های ایران که از سوی مقامات کشورمان مورد بی‌توجهی قرار گرفته را با ایجاد راه‌های جایگزین در سرزمین خود، برای بازار تجار و بازرگانان کشورهای شرقی و غربی دارای مزیت نشان داده و کسب درآمد سرشاری داشته باشند. ترکیه تلاش‌های جدی را برای توسعه مسیر حمل و نقل بین‌المللی ترانس خزر آغاز کرده است. اما تقویت طرح دالان میانی یا همان ترانس خزر تنها ایده آنکارا در تقابل با نقش منطقه‌ای ایران نیست بلکه این کشور سعی دارد با

سرمایه‌گذاری در طرح‌های مختلف از جمله «دالان ترانس افغان»^۱ یا «دالان لاجورد»^۲ مزیت‌های ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی ایران را مختل کند (سیف‌تبریزی و عرب‌زاده، ۱۴۰۱: ص ۳). نام لاجورد از مسیر تاریخی گرفته شده است که لاجورد افغانستان و سایر سنگ‌های نیمه قیمتی بیش از ۲۰۰۰ سال پیش به قفقاز، روسیه، بالکان، اروپا و شمال آفریقا صادر شده است. دالان لاجورد از آقینه در شمال استان فاریاب و تورغندی در غرب هرات افغانستان آغاز می‌شود و تا بندر ترکمن باشی ترکمنستان در دریای خزر ادامه می‌یابد. پس از عبور از دریای خزر، مسیر به باکو، آذربایجان ادامه می‌یابد و سپس به تفلیس گرجستان و همچنین بندر پوتی و باتومی گرجستان متصل می‌شود. در نهایت این دالان در ورودی اروپا به شهرهای قارص، مرسین و استانبول ترکیه متصل می‌شود (Iru, 2022).

نقشه (۱): مسیر دالان لاجورد
منبع: (Businessgeorgia, 2018)

دالان لاجورد که از چین شروع و تا انگلستان امتداد می‌یابد و میدان استراتژیک منطقه به نام دالان میانه را تشکیل می‌دهد به‌عنوان مسیری فوق‌العاده قابل توجه را به خود جلب می‌کند. دالان مرکزی که مدت زمان صادرات بین پکن و لندن را به ۱۲ روز کاهش می‌دهد، برای تحویل کالاهای چینی به بازارهای اروپایی

- 1- Trans-Afghan Corridor
- 2- Lapis Lazuli corridor

۳۳۰

پژوهش‌نامه ایرانی
سیاست بین‌الملل،
سال ۱۳، شماره ۱، شماره
پیاپی ۲۵، پاییز و زمستان
۱۴۰۳

بسیار مقرون به صرفه است. این دهلیز مواصلاتی که مسیر اصلی آن خط افغانستان-ترکمنستان-آذربایجان-گرجستان-ترکیه است، می تواند نقش اساسی در حل برخی از مشکلات اقتصادی مهم آسیای مرکزی داشته باشد (Ahmad Rahim, 2017).

ترکیه مدعی است این مسیر مزیت های ژئوپلیتیکی قابل توجهی نسبت به دالانهای جایگزین از روسیه و ایران دارد که روابط پر تنش با جهان غرب دارند. این نگرانی وجود دارد بدتر شدن این روابط در آینده می تواند تأثیر منفی بر ترانزیت کالا از هر کشور به غرب داشته باشد. دولت رجب طیب اردوغان همچنین دالان میانه را راهی برای افزایش میزان تحویل گاز آسیای مرکزی به ترکیه و اروپا می داند (ورستان، ۱۴۰۱). با خروج ارتش امریکا از افغانستان، اظهارات دولت پکن مبنی بر ادامه سرمایه گذاری های خود در افغانستان نشان می دهد که شکاف قدرت در این کشور می تواند توسط چین پر شود. در واقع، در بیانیه طالبان نباید نادیده گرفته شود. طالبان سرمایه گذاری های چین در افغانستان را مثبت ارزیابی کردند و قول دادند که تضمین های امنیتی را ارائه کنند (Barlas, 2021). از دید ترکیه دالان لاجورد نه تنها برای افغانستان، بلکه برای کشورهای منطقه و همه کشورهای ترانزیتی در این خط یک موقعیت سودمند ایجاد می کند و دروازه جدیدی را برای تجارت جهانی به ارمغان می آورد.

۳۴۱

بررسی محیط منطقه ای
دریای خزر؛ شناخت
الگوهای منازعه و همکاری
امنیتی

۱-۱-۲ دالان زنگزور

پس از پایان جنگ دوم قره باغ که با پیروزی تاریخی آذربایجان و بازپس گیری مناطق اشغالی همراه بود، در تاریخ ۲۰ نوامبر ۲۰۲۰ بین سران دو کشور ارمنستان و آذربایجان به همراهی روسیه توافقنامه آتش بسی منعقد شد که از مهم ترین بخش های آن می توان به بازگشایی و بازسازی مسیرهای ارتباطی بین دو کشور و ایجاد مسیر امن از آذربایجان به منطقه نخجوان از داخل خاک ارمنستان با ضمانت این کشور اشاره کرد و تأمین امنیت گذرگاه لاجین^۱ نیز به گارد امنیت روسیه (FSB)^۲ سپرده شد (president, 2020). اما بدرستی می توان گفت که منظور از منطقه امن بین آذربایجان و منطقه نخجوان می تواند همان دالان بسیار با اهمیت

۱- یک جاده ارتباطی بین ارمنستان و منطقه ناگورنو قره باغ که در گذشته توسط ارمنستان اشغال شده است ولی پس از جنگ دوم قره باغ به تصرف دوباره جمهوری آذربایجان در آمده است ولی طبق توافقنامه آتش بس ناگورنو قره باغ و این گذرگاه تحت کنترل نیروهای حافظ صلح روسیه قرار گرفته است.

2- Federal Security Service of the Russian Federation

زنگزور^۱ باشد.

نقشه (۲): مسیر دالان زنگزور
منبع: (Qaed, 2022)

این دالان در منطقه زنگزور و در استان سیونیک^۲ ارمنستان قرار دارد. منطقه زنگزور قطعه بزرگی از زمین مسطح و پرآب در منطقه‌ای خشک و ناهموار است. جایی که کوه‌های قفقاز کوچک، ارتفاعات آناتولی و رشته کوه‌های زاگرس به هم می‌رسند. حاصلخیز بودن منطقه زنگزور آن را به خودی خود به یک دارایی ارزشمند تبدیل می‌کند، اما ارزش واقعی این دالان به دلیل نقش مهم آن به عنوان دالان حمل و نقل است. دالان نخجوان (دالان زنگزور در قدیم به این نام شناخته می‌شد) با دو خط آهن نیز در زمان اتحاد جماهیر شوروی برای اتصال نخجوان به قلمرو اصلی ساخته شده بود، اما این خطوط آهن در طول جنگ اول قره‌باغ که در سال ۱۹۹۲ آغاز شد غیرقابل استفاده شد. این زمین کوچک و به ظاهر فراموش شده، از مدتها قبل از حضور ترک‌ها و روس‌ها، محل تلاقی رقابت‌های منطقه‌ای بوده است. پس از انقلاب ۱۹۱۷ در روسیه بین دو حکومت آذربایجان و ارمنستان برای تصرف مناطق میانه دو کشور بخصوص منطقه زنگزور درگیری‌های فراوان وجود داشت. سیر تحولات بین سالهای ۱۹۱۸ تا سال ۱۹۲۱ در منطقه قفقاز و قدرت گرفتن گروه‌های رادیکال ارمنی که سبب ساز کشتار تعداد بسیاری از مسلمانان ترک در این منطقه شد، عامل

۳۴۲

پژوهش‌نامه ایرانی
سیاست بین‌الملل،
سال ۱۳، شماره ۱، شماره
پیاپی ۲۵، پاییز و زمستان
۱۴۰۳

1- Zangezur
2- Syunik Province

مهمی در الحاق این مناطق به ارمنستان بود (Acicbe, 2020). با وجود ترسیم مرزهای بین دو کشور و پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی بر درگیری‌های این دو کشور افزوده شد و زمین‌های دیگری از مناطق مورد مناقشه که بخشی از آنها نیز در داخل خاک آذربایجان قرار داشت به دلیل برتری نظامی ارمنستان به این کشور الحاق گردید، اما پس از جنگ دوم قره‌باغ همه این مناطق از طریق تصرف نظامی یا قرارداد صلح به این کشور بازگردانده شد. بنابراین، می‌توان چنین ادعا کرد به دلیل اهمیت ژئوپلیتیک کریدور زنگزور، هر کسی که این دالان را کنترل کند، می‌تواند قدرت خود را به حوزه نفوذ ترکیه در آناتولی، حوزه نفوذ روسیه در داخل قفقاز و مستقیماً به قلمروهای ایران برساند (Veliyev, 2021).

۲-۱-۲ نقش آفرینی ترکیه در احداث دالان زنگزور

ترکیه برای افزایش حضور خود در منطقه قفقاز جنوبی و آسیای مرکزی و همچنین محقق ساختن طرح انتقال انرژی از آسیای مرکزی و حوزه خزر به اروپا نیازمند مسیر امن و کوتاهی در منطقه قفقاز جنوبی است که با دور زدن ایران و پس از ورود به ترکیه به سمت اروپا امتداد پیدا کند. دالان زنگزور همان حلقه مفقوده ارتباطی بین این مناطق و ترکیه است که در ارمنستان واقع شده است. دالان زنگزور تنها مسیری است که می‌تواند علاوه بر امن بودن، برای انتقال انرژی از آسیای مرکزی و حوزه خزر مسافت کوتاه‌تری نیز داشته باشد (De Waal, 2010). توافق آتش بس سه جانبه با میانجی‌گری ولادیمیر پوتین، رئیس‌جمهور روسیه و امضای مشترک نیکول پاشینیان، نخست‌وزیر ارمنستان و الهام علی‌اف رئیس‌جمهور آذربایجان، پویایی سی‌ساله مناقشه قره‌باغ کوهستانی را کاملاً معکوس کرد. امضای توافق آتش بس نشان دهنده این واقعیت است که آذربایجان یک شکست نظامی به ارمنستان وارد کرده و سرزمین‌هایی را که بیش از ربع قرن قبل از دست داده بود بازپس گرفته است (De Waal, 2021). تصویر اقتصادی این موضوع به طور بالقوه امیدوارکننده‌تر است. بند نهم توافق آتش بس ۲۰۲۰ به شرح زیر است: "تمامی ارتباطات اقتصادی و حمل و نقل در منطقه باید رفع انسداد شود. جمهوری ارمنستان امنیت ارتباطات حمل و نقل بین مناطق غربی جمهوری آذربایجان و جمهوری خودمختار نخجوان را به منظور ترتیب دادن تردد بدون مانع افراد، وسایل نقلیه و بار در هر دو جهت تضمین می‌کند. سرویس گارد مرزی سرویس امنیت فدرال روسیه مسئول نظارت بر ارتباطات حمل و نقل خواهد بود".

مقامات ترکیه دالان زنگزور را فرصتی حیاتی برای همکاری منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای پس از جنگ دوم قره‌باغ و همچنین جنگ اوکراین تلقی می‌کنند که وزن ژئواکونومیک منطقه‌گرایی مطلوب ترکیه را بالا

می‌برد. ترکیه با احداث دالان زنگرور می‌تواند رقیب منطقه‌ای خود ایران را نیز در منطقه بیشتر منزوی کند برخی از دلایل عبارتند از:

- آذربایجان ۱۵ درصد از ۳۵۰ میلیون متر مکعب گاز ارسالی از طریق ایران به نخجوان را به‌عنوان هزینه ترانزیت پرداخت می‌کند. با افتتاح دالان جدید، ایران ممکن است این سود را از دست بدهد.
- قرارداد فروش گاز بین ترکیه و ایران در سال ۱۹۹۶ به امضا رسید. بر اساس آن قرارداد، ترکیه سال‌هاست که از ایران گاز می‌خرد. در حالی که ترکیه برای هزار متر مکعب گاز ۴۹۰ دلاری به ایران می‌پردازد، می‌تواند همین مبلغ را با ۳۳۵ دلار از آذربایجان خریداری کند.
- اگر خط لوله گازی از آذربایجان به ترکیه از طریق این دالان احداث شود، ضرر درآمد گاز ایران ممکن است بسیار زیاد باشد.
- پروژه خط لوله گاز از ترکمنستان از طریق ایران به ترکیه و سپس به اروپا در سال ۲۰۱۷ به دلیل اختلافات مالی مسدود شد. ترکمنستان اکنون می‌تواند این گاز را از طریق آذربایجان به اروپا برساند.
- اهمیت خط لوله ایران به ارمنستان نیز کاهش پیدا می‌کند.
- پروژه خط لوله ترانس خزر با حمایت امریکا ممکن است دوباره مطرح شود. این خط لوله که از ترکمن‌باشی، پایتخت ترکمنستان، تا آذربایجان امتداد خواهد داشت، ممکن است با خطوط لوله موجود که از آذربایجان، گرجستان و ترکیه می‌گذرد، ادغام شود (Iskandarov & Gawliczek, 2022).

با وجود اختلافات زیاد روسیه و گرجستان، ایران مسیری مناسب برای عبور تجهیزات نظامی و غیر نظامی روسیه به ارمنستان و بالعکس می‌باشد که دالان زنگرور می‌تواند جایگزین کوتاهتری برای این مسیر باشد. با وجود این که در بیانه صلح جنگ دوم قره‌باغ، روسیه به‌عنوان نیروی حافظ امنیت منطقه زنگرور در نظر گرفته شده است، اما ترکیه نیز تلاش دارد تا در دیده‌بانی این منطقه در کنار روسیه حضور داشته باشد (Veliyev, 2022).

از سوی دیگر مبحث ایجاد دالان میانی برای جمهوری آذربایجان نیز بسیار مهم می‌باشد. مهم‌ترین قسمت این گذرگاه منطقه‌ای است که از داخل ارمنستان می‌گذرد و ارمنستان طبق تعهدنامه آتش بس با آذربایجان موظف به احیای آن است، مسیری که علاوه بر اتصال آذربایجان با نخجوان می‌تواند به‌عنوان مسیری امنی برای انتقال انرژی آسیای مرکزی و حوزه خزر به ترکیه و سپس اروپا عمل نماید؛ منظور از منطقه امن بین آذربایجان و منطقه نخجوان می‌تواند همان دالان بسیار با اهمیت زنگرور باشد. دالان زنگرور

برای تسلط باکو بر مسیرهای ارتباطی شرق و غرب ایران ضروری است. این دالان برای اتصال غرب آذربایجان به جمهوری خودمختار نخجوان از طریق ارمنستان، با عبور جاده‌ها و راه آهن از منطقه زنگزور در نظر گرفته شده است. مقامات باکو در کنار همتایان ترک خود هرگز از فرصت گسترش عمق استراتژیک ترکی - اسلامی خود دریغ نمی‌کنند، به دنبال استفاده از دالان زنگزور برای رسیدن به خزر، سپس ترکمنستان، تا سین کیانگ می‌باشند (Tahlilbazaar, 2022). این مسیر حداقل در تنوری، می‌تواند به جاده ابریشم ترکیه تبدیل شود که ایران را دور می‌زند.

با توجه به محاصره ۳۰ ساله ارمنستان از سوی ترکیه و جمهوری آذربایجان و محدودیت‌های ترانزیتی از مسیر گرجستان، یکی از اصلی‌ترین منافذ تنفس ارمنستان، همیشه ایران بوده است. از نگاه ترکیه در صورت رفع محتمل موانع مواصلاتی که در پی خروج این کشور از انزوای منطقه‌ای و بین‌المللی صورت خواهد گرفت، مسیر دسترسی ارمنستان به دریای مدیترانه و دریای سیاه و از آن طریق به قاره اروپا، آفریقا، آسیا و امریکا فراهم می‌شود. مسیرهایی همچون دالان میانه و زنگزور می‌تواند دسترسی ارمنستان به مسیرهای مواصلاتی جمهوری آذربایجان، امکان ارتباط این کشور با دریای خزر، ایران (از مسیری متفاوت)، روسیه و آسیای مرکزی را امکان‌پذیر می‌سازد. عادی‌سازی روابط میان ترکیه و ارمنستان در چارچوب تحولات قفقاز جنوبی، در راستای منافع روسیه نیز ارزیابی شده و به نظر می‌رسد که این کشور به‌عنوان یکی از تأثیرگذارترین طرف‌های سیاسی در این منطقه، علاوه بر تأمین و تقویت حضور نظامی خود در خاک ارمنستان و تسلط بر مسیرهای مواصلاتی، امکان دور زدن گرجستان و دسترسی به آذربایجان و ارمنستان را خواهد داشت. روسیه همچنین در پی آن است که با ایجاد و القاء وجود تهدیدات دائمی برای جمهوری ارمنستان، تسلط سیاسی - نظامی خود بر این کشور کوچک و ضعیف قفقاز جنوبی را نهادینه کند (مسعودی، ۱۴۰۱).

۲-۲ پیوند سازی ترکیه با بازیگران فرامنطقه‌ای در راهبرد شبکه ترانزیتی

ابتکار پروژه کمربند - جاده تغییر بزرگی را در سیاست خارجی چین با هدف باز تعریف نظم جهانی جدید نشان داد. بسیاری از کشورهای در حال توسعه آن را منبع جدیدی برای منابع اقتصادی و مالی، فناوری‌ها، ثبات سیاسی و تضمین‌های امنیتی و راهی برای خروج از دور باطل رقابت بی‌پایان غرب و روسیه می‌دانستند. با این حال، از طریق این پروژه، چین همچنین اهداف ژئوپلیتیکی فراتر از اهداف صرفاً اقتصادی را دنبال کرده است. ترکیه در تلاش است تا چین را متقاعد کند که مسیر زمینی اصلی را به اروپا تغییر دهد تا روسیه و ایران را به نفع کشورهایی که بر آنها نفوذ بیشتری دارد دور بزند (Green, 2021a).

انجمن ایرانی روابط بین‌الملل

۳۴۵

بررسی محیط منطقه‌ای
دریای خزر؛ شناخت
الگوهای منازعه و همکاری
امنیتی

برخلاف روابط پر تنش دهه ۱۹۹۰ میلادی بین چین و ترکیه به دلیل حمایت ترکیه از مسلمانان جدایی طلب ایغور، چین اکنون ترکیه را به عنوان یک شریک استراتژیک کلیدی تحت چارچوب طرح کمربند-جاده (BRI) می‌داند. از سال ۲۰۱۳، هر دو کشور شروع به تقویت روابط متقابل خود کردند که در همین راستا سال ۲۰۱۲ و ۲۰۱۳ به عنوان "سال چین و ترکیه" نامگذاری شد و در سال ۲۰۱۵، چین و ترکیه یادداشت تفاهمی امضا کردند که طی آن به مشارکت ترکیه در طرح کمربند-جاده چین رسمیت بخشیده شد (Xiaoli & Fidan, 2018). تحت رهبری اردوغان، ترکیه آشکارا تمایل خود را برای تبدیل شدن به یک قدرت جهانی مستقل، حداقل یک قدرت بزرگ منطقه‌ای در میان ده اقتصاد برتر جهان ابراز کرده است. لفاظی‌ها و استراتژی مستبدانه نئوعثمانی، توسعه طلبانه، ملی‌گرایانه او، دخالت‌های تهاجمی او در درگیری‌های منطقه‌ای در لیبی، سوریه، قره‌باغ کوهستانی و مدیترانه شرقی، متحدان غربی ترکیه را به احتیاط واداشته تا در روابط خود با ترکیه اردوغان تجدید نظر جدی داشته باشند. ترکیه با چالش‌های اقتصادی قابل توجهی مانند نرخ بالای بیکاری، کاهش سرمایه‌گذاری‌های خارجی و کاهش ارزش پول دست به گریبان است. از همین رو از فشردن دست دوستی با چین ابراز خرسندی می‌کند. در نتیجه، چین تلاش می‌کند از طریق دیپلماسی تله‌بدهی و تزریق پول ارزان به اقتصاد ترکیه، این کشور را به خود جذب کند تا ترکیه جهت گیری ژئوپلیتیک خود را از غرب به سمت شرق تغییر دهد (Green, 2021b). چین بسیار مشتاق است تا مسیرهای تجاری تحویل محموله خود به اروپا را متنوع کند؛ لذا ارزان‌ترین، سریع‌ترین و امن‌ترین مسیرها را برای اتصال شرق به غرب جستجو می‌کند. در حال حاضر، بیشتر تجارت بین چین و اروپا از طریق دریا انجام می‌شود. در حالی که گزینه راه آهن می‌تواند به طور قابل توجهی هزینه و مدت حمل و نقل را کاهش دهد. پل زمینی اوراسیا BRI از شش دالان تجاری تشکیل شده است که در واقع با یکدیگر رقابت می‌کنند. با این حال، سه مسیر اصلی وجود دارد که پتانسیل یکپارچه‌سازی شبکه‌های ریلی در امتداد "کمربند اقتصادی جاده ابریشم" (SREB) را دارند (Popkhadze, 2021). ترکیه استدلال می‌کند که چین نباید به روسیه یا ایران تکیه کند، زیرا هر دو در دراز مدت شرکای غیرقابل پیش‌بینی هستند و دائماً با تحریم‌های غرب روبرو هستند. بنابراین، ترکیه پیشنهاد دالان میانی خود را ارائه کرد، دالان میانی که قصد دارد چین را از طریق آسیای مرکزی، قفقاز

جنوبی و ترکیه به اروپا متصل کند.

ترکیه می‌خواهد از موقعیت جغرافیایی استراتژیک خود برای تبدیل شدن به دروازه‌ای برای خاورمیانه، آسیای مرکزی و شمال آفریقا به‌عنوان قطب حمل و نقل زمینی، دریایی و هوایی استفاده کند و نقشی کلیدی در BRI ایفا کند. چین در جستجوی دالانهای جایگزین و مکمل مختلف برای تنوع بخشیدن به گزینه‌های خود است و دالان میانی در مقایسه با سایرین مزایای متعددی را به همراه دارد، ترکیه و آذربایجان به شدت به مشارکت چین در پروژه‌های زیرساختی خود برای پر کردن شکاف‌های مالی خود هستند (Ivaniadze, 2023) بدون مشارکت چین، هیچ یک از این پروژه‌ها نمی‌توانند پتانسیل کامل خود را تحقق بخشند. ادغام پروژه‌های چین و ترکیه همچنین به ترکیه اجازه می‌دهد تا روابط اقتصادی و سیاسی عمیق‌تری با آسیای مرکزی ترک نشین برقرار کند (Green, 2021c).

۳- روسیه و راهبرد دسترسی به مسیرهای ترانزیتی قفقاز جنوبی

جنگ دوم قره‌باغ نشان دهنده نظم نوین منطقه‌ای است که به طور مستقیم بر محیط امنیتی منطقه و بین‌الملل تأثیرگذار است. این جنگ زمینه‌ساز تغییرات تدریجی در ژئوپلیتیک منطقه شده است که سبب تقویت برخی از بازیگران سنتی و تضعیف برخی دیگر و همچنین ورود بازیگران جدید به قفقاز جنوبی شده است. روسیه به عنوان یکی از قدیمی‌ترین بازیگران حاضر در این منطقه شناخته می‌شود که به میزان زیادی کنش‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای آن عامل تحرکات بازیگران دیگر است. روسیه تلاش می‌کند از طریق ایجاد روابط سیاسی، اقتصادی، امنیتی با کشورهای قفقاز جنوبی علاوه بر حفظ حضور خود در این گستره جغرافیایی بر رفتار سایر بازیگران نیز کنترل داشته باشد (کولای و صداقت، ۱۳۹۱). تشکیل سازمان پیمان امنیت جمعی (CSTO)^۱ از دیگر اقدامات روسیه برای همگرایی و ادغام کشورهای اقماری خود در راستای ایده اوراسیای بزرگ به رهبری این کشور بود. برای تحقق بخشیدن به چنین پروژه‌هایی راههای ارتباطی بین این کشورها از اهمیت فراوانی برخوردار است. پس از درگیری بین روسیه و گرجستان در سال ۲۰۰۸، برقراری ارتباط زمینی روسیه با ارمنستان از طریق راه آهن آبخازیا و بزرگراه لارس علیا، توسط گرجستان به عنوان کشوری که میزان این مسیرها بود، قطع گردید و روسیه را برای حمل نقل کالا و تجهیزات نظامی با این کشور به میزان زیادی وابسته مسیرهای حمل نقل داخل ایران به سمت ارمنستان کرد. لذا می‌توان چنین گفت ایجاد دالان زنگزور می‌تواند به‌طور قابل ملاحظه‌ای وضعیت حمل و نقل و

۳۴۷

بررسی محیط منطقه‌ای
دریای خزر؛ شناخت
الگوهای منازعه و همکاری
امنیتی

1- Collective Security Treaty Organization

ارتباطات بین روسیه و ارمنستان از طریق آذربایجان، تنها با طی کردن یک مسیر مستقیم بهبود ببخشد. روسیه در منطقه قفقاز جنوبی همواره تلاش کرده است برنامه قفقاز بزرگ خود در زیر سایه قدرت نظامی را اجرا کند ولی رفتارهای روسیه عامل مهمی برای واگرایی این کشورها از سمت روسیه به سمت بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای شد که حال به دنبال نقش آفرینی بیشتر در منطقه قفقاز جنوبی هستند.

۳-۱ رقابت روسیه و ترکیه برای حضور بیشتر در قفقاز جنوبی

برنامه گسترش رو به شرق ناتو و درخواست پیوستن به این ائتلاف از سوی گرجستان و تهدید قلمداد کردن این موضوع از سوی روسیه که به نوعی این کشورها را در حوزه نفوذ خود می‌دید را به‌نوعی می‌توان عامل شروع جنگ روسیه با گرجستان و شروع بی‌اعتمادی نسبت به رفتارهای روسیه در منطقه قفقاز جنوبی در نظر گرفت. این اقدام هیچ نتیجه‌ای بجز دور شدن هر چه بیشتر گرجستان از روسیه به سمت کشورهای غربی نداشت که در ادامه با پافشاری بیشتر گرجستان برای پیوستن به ناتو روبرو شد. از سوی دیگر، تلاش‌های روسیه برای فشار بر دولت گرجستان از طریق شورشیان آبخازیا برای راه‌اندازی خط آهن شمال به جنوب نیز عامل بی‌انگیزگی این کشور برای شرکت در روندهای سیاسی بوده است که روسیه در آن شرکت کرده بود. عدم شرکت گرجستان در مذاکرات صلح ۲۰۰۳ را می‌توان در همین راستا تعبیر کرد (Anjaparidze, 2021). در پیوند با رفتار منطقه‌ای آذربایجان نیز، حمایت نظامی و سیاسی ترکیه از آذربایجان و خرید تسلیحاتی آذربایجان از اسرائیل که شامل پهپادهای پیشرفته و سلاح‌های دقیق (که عمدتاً غربی بنظر می‌رسند) می‌شود؛ به طوری که این کشور را بین سال‌های ۲۰۱۴ تا ۲۰۱۸ به دومین خریدار تسلیحات اسرائیل تبدیل کرده است و در مجموع ۱۷ درصد صادرات این کشور را تشکیل می‌دهد را می‌توان در راستای چرخش معنی‌دار کشورهای منطقه قفقاز جنوبی از سمت روسیه به سمت رقبای این کشور تعبیر کرد. نتیجه روشن این تغییر جهت آذربایجان در نهایت، پیروزی در جنگ دوم قره‌باغ و باز پس‌گیری مناطق اشغالی و تغییر ژئوپلیتیک منطقه و جایگزین‌سازی سلاح‌های روسی با تسلیحات برپوشده غربی بود (Trends in International Arms Transfers, 2019). این واگرایی بین کشورهای منطقه با

۱- طرح پیشنهادی از سوی روسیه که توسط ترکیه ارائه گردیده است و شامل کشورهای ترکیه، روسیه، ایران، جمهوری آذربایجان، ارمنستان و گرجستان می‌باشد و هدف آن پایان دادن به منازعات پیش رو در منطقه قره‌باغ و تسهیل در روند پروژهای حمل و نقل و ارتباطی است که از سوی برخی از کشورها همچون ایران و گرجستان تا کنون مورد استقبال قرار نگرفته است.

روسیه بعد از جنگ اوکراین در سال ۲۰۲۲ و نتایج اولیه آن تشدید شده است. اصرار بیشتر گرجستان برای پیوستن به ناتو که تا قبل از جنگ اوکراین به دلیل ملاحظات ناتو بی نتیجه بود، ولی اکنون به عنوان یک احتمال از تسهیل روند پیوستن این کشور مطرح می شود، انعقاد قراردادهای تجاری با چین^۱ برای حضور این کشور در گرجستان (Chkhaidze & Kuzio, 2022) و افزایش خریدهای تسلیحاتی آذربایجان از غرب و قراردادهای امنیتی با ترکیه و اسرائیل در کنار مطرح کردن دوباره گروه «سه کشور دوست»^۲ همگی از نتایج واگرایی از معماری شبکه منطقه ای روسیه است. پس از جنگ دوم قره باغ، جنگ اوکراین و بوجود آمدن واقعیت های نوظهور در سطح جهانی و همچنین حضور بازیگران جدید فرامنطقه ای در عرصه بازی - های منطقه ای قفقاز جنوبی، ارمنستان نیز کوشید در کنار روسیه بدنبال شرکای راهبردی دیگر باشد به طوری که از رقابت با آذربایجان جا نماند. نزدیک شدن ارمنستان به ایران و کشورهای اروپایی همچون فرانسه و آمریکا برای نقش آفرینی بیشتر در شرایط آینده می تواند به این کشور کمک های فراوان کند (Branch, 2018).

الگوی رفتاری روسیه نسبت به واحدهای منطقه قفقاز جنوبی (جنگ با گرجستان) یا اروپا (جنگ اوکراین و هموردی با ناتو) نتایج غیرمشابه از سوی سایر بازیگران در جهت مخالف روند حرکتی این کشور به همراه دارد. این واکنش ها ممکن است حتی در مورد نتایج کنش های آتی این کشور نیز صادق باشد. به طور نمونه می توان به بازسازی و احیای مسیرهای حمل و نقل بین کشورهای منطقه پس از جنگ دوم قره باغ و امضای پیمان صلح جمهوری آذربایجان و ارمنستان با حضور روسیه اشاره کرد که منجر به نقش آفرینی بازیگران جدید و متکثر در راستای احیای دالان زنگزور شده است. روسیه تلاش دارد تا در چارچوب همان ماموریت دیده بان از گذرگاه لاجین بر دالان زنگزور هم دیده بانان انجام دهد. افزایش حضور روسیه

۱- چین تلاش می نماید از طریق عقد قراردادهای تجاری با کشورهای حوزه قفقاز جنوبی حضور خود در این منطقه را افزایش دهد. حضور شرکت های تجاری و سرمایه گذاری چین در گرجستان، کمک به روند مدرن کردن بنادر این کشور از عمده فعالیت های چین برای حضور در کشور گرجستان می باشد. چین در کنار همکاری با گرجستان با آذربایجان نیز همکاریهای نزدیک در ابعاد اقتصادی و نظامی دارد. جمهوری آذربایجان یک کشور بسیار مهم در طرح کمربند - جاده چین می باشد و میتواند روند توسعه این طرح را از طریق خطوط ریلی و حمل و نقل خود تسهیل نماید و از طرفی دیگر جمهوری آذربایجان پس از جنگ دوم قره باغ و همچنین جنگ اوکراین در جهت متنوع کردن خریدهای تسلیحاتی خود اقدام به خرید تسلیحات چینی و نوسازی ارتش و تجهیزات نظامی خود کرده است.

۲- سه کشور متشکل از جمهوری آذربایجان، ترکیه و پاکستان که دلایل مطرح کردن آن از سوی آذربایجان اسلامی بودن و با هدف منزوی کردن ارمنستان و فشار بر ایران است.

در این منطقه نتایجی مانند برتری نظامی و سیاسی نسبت به سایر رقبا همانند ترکیه، ایران، کشورهای اروپایی و آمریکا^۱ به همراه دارد (طاهری و فرهمند، ۱۳۹۳: ص ۱۳۹-۱۸۱). از سوی دیگر، تحریم‌های وضع شده بر روسیه به دلیل جنگ اوکراین و فشارهای اقتصادی، بر تلاش‌های این کشور جهت احیای این دالان به عنوان راه میانی مطمئن و دور از حوزه نفوذ کشورهای غربی افزوده است.^۲

با وجود مزایای دالان زنگزور برای ارمنستان^۳ اما بدبینی در بین سیاستمداران این کشور نسبت به افتتاح این طرح وجود دارد، بدین گونه که حضور روسیه برای دیده‌بانی از این دالان همان گونه که خواست دو کشور جمهوری آذربایجان و روسیه است، حاکمیت ملی ارمنستان بر سرزمینهای اصلی خود را نقض می‌کند و احیای این دالان ممکن است تنها در خدمت منافع ترکیه و جمهوری آذربایجان باشد و بر موقعیت اقتصادی این کشور تأثیر منفی بگذارد. در صورت درگیریهایی احتمالی بین دو کشور در آینده ممکن است این منطقه دیگر در کنترل دولت مرکزی نباشد و روسیه حاضر به خروج از منطقه در زمان‌های حساس مانند جنگ نباشد. در بیانیه صلح به صورت دقیق مشخص نشده که این دالان از دید مسافت و عرض قرارگیری^۴ به چه اندازه است. نکته بسیار مهم دیگر آن است که در بیانیه صلح مدت زمان خاصی برای حضور نیروهای روسیه در دیده‌بانی این دالان قید نشده است و ارمنستان از این موضوع که چه زمانی

- ۱- آمریکا بارها تلاش کرده است تا برقراری روابط نزدیک سیاسی و تاکید بر اشتراکات مذهبی (اشاره به مسیحی بودن دو کشور) با ارمنستان موافقت این کشور برای تاسیس پایگاه نظامی جلب نماید. تاسیس پایگاه نظامی آمریکا در این منطقه می‌تواند به طور همزمان عامل برتری و مهار روسیه و ایران گردد که تا کنون ارمنستان با این درخواست به دلیل درگیریهایی احتمالی با روسیه مخالف بوده است.
- ۲- با وجود اینکه ترکیه یکی از اعضای کلیدی ناتو در مرزهای شرقی این ائتلاف نظامی محسوب می‌گردد. همواره کشورهای غربی تلاش کردند تا از پتانسیل ترکیه برای ایجاد رابطه با کشورهای همچون ایران و روسیه و تأمین منافع آنها استفاده نمایند و در همین راستا سیاست مداخلات را در قبال سیاست خارجی غیر قابل پیش بینی این کشور در پیش بگیرند. لذا ترکیه با درک این شرایط و با توجه تغییر دیدگاه خود در سطح سیاست خارجی که در متن اصلی به آن اشاره شده است با در نظر گرفتن شرایط خود در ناتو، بر حفظ منافع ملی خود نیز خارج از برنامه‌های ناتو در حدی که همکاری خود با این سازمان را دچار خلل نکند تاکید ویژه دارد. بنابراین می‌توان ترکیه را به عنوان کشوری خاکستری در حوزه ناتو در نظر گرفت که روسیه نیز با در نظر گرفتن این شرایط تلاش کرد، همکاری نزدیک با این کشور برقرار نماید.
- ۳- ارمنستان از طریق بزرگراه قارص علیا و خط آهن که از داخل گرجستان می‌گذرد به روسیه متصل می‌شود اما به دلیل مشکلات سیاسی روسیه و گرجستان این دو مسیر مسدود می‌باشد از طرفی خط آهن بین آذربایجان و نخجوان نیز در جریان درگیریهای دو کشور از بین رفته و مسیر ارتباطی بین ارمنستان و ایران نیز بسیار صعب العبور بوده و سرعت حمل و نقل کالا و سایر تجهیزات را پایین آورده است.
- ۴- نگرانی دولت ارمنستان در این مورد بسیار شفاف و روشن است زیرا در بیانیه صلح به روشنی قید نشده این دالان شامل چه راههایی و به اندازه چه مساحتی می‌باشد. به صورت دقیق نمی‌توان ذکر کرد این دالان تنها یک راه حمل نقلی آسفالت است یا شامل خط آهن یا هردو و یا یکی از موارد می‌شود یا نه؟

ممکن است دوباره کنترل این قسمت را به دست بگیرد اطمینان ندارد (Green, 2021d). با این حال، ارمنستان این بیانیه را امضا کرده و طبق مفاد آن باید برای پیشرفت در موارد مذکور تلاش نماید. نباید این نکته فراموش شود که حضور نظامی روسیه در این منطقه در بلند مدت می‌تواند بر امنیت ملی ایران نیز تأثیر گذار باشد و گرجستان نیز با حضور نظامی روسیه در این منطقه مخالف است.

نتیجه‌گیری

این مقاله به بررسی رفتار بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در قفقاز جنوبی با تمرکز بر روسیه و ترکیه پس از جنگ دوم قره‌باغ و بیانیه صلح ارمنستان و آذربایجان پرداخته است. پیروزی جمهوری آذربایجان در جنگ دوم قره‌باغ وضعیت ژئوپلیتیکی منطقه را از نظم قبلی خارج کرده و شاهد چرخشی بزرگ در عرصه رقابتهای منطقه‌ای و جهانی هستیم. بازیگرانی همچون ترکیه که از قدیم بدنبال حضور قدرتمند در این منطقه بودند با قرار گرفتن در کنار آذربایجان و انجام حمایت‌های بی‌دریغ تسلیحاتی، نظامی و پشتیبانی‌های سیاسی همه‌جانبه کوشیدند تا علاوه بر افزایش حضور خود در منطقه، به دلیل پتانسیل‌های بالای منطقه، سهمی جدی در آینده اقتصادی آن در پرتو همکاری‌های بین‌المللی بدست آورند. ریشه اصلی کم‌رغبت شدن کشورهای حوزه قفقاز جنوبی برای همکاری‌های بیشتر با روسیه و گرایش‌های آنها به سمت بازیگران دیگر و حتی اروپایی را می‌توان در الگوی رفتاری روسیه برای احیای حوزه نفوذ سنتی خود دانست. تداخل نظم شبکه منطقه‌ای با نفوذ سنتی روسیه با نظم جهانی (به رهبری ایالات متحده) که در قالب سیاست گسترش ناتو به شرق دنبال می‌شود، سبب بی‌ثباتی سیاسی و امنیتی منطقه و حاکم شدن وضعیت پیچیدگی در الگوی رفتاری سیستم منطقه و واحدهای درگیر در آن شده است. ایران نیز به دلیل انزوای بین‌المللی و رویکرد انفعالی در بحران قره‌باغ و نیز تلاش برای جلوگیری از تسری بحران به مرزهای داخلی خود، توان سازنده خود برای کنش‌گری فعال منطقه‌ای در قفقاز جنوبی را از دست داده است. بیانیه‌ی صلحی که در پایان جنگ دوم قره‌باغ امضا شد و در آن بر همکاری بین کشورهای درگیر در جنگ و روسیه برای راه‌اندازی مجدد یا افتتاح مسیرهای تازه حمل و نقل تأکید شد اکنون پس از جنگ اوکراین و تحریم‌های غرب بر اقتصاد و مسیرهای ترانزیتی روسیه، بحران انرژی در اروپا و افزایش هزینه‌های حمل و نقل، اهمیت بیشتری پیدا کرده است. دالان زنگزور یکی از این مسیرهاست که حساسیت‌های جدی کشورهای اطراف خود را برانگیخته است و تهدیدی برای ساخت ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک ایران در این منطقه تلقی می‌شود.

منابع

امیدی، علی؛ خیری، مصطفی (۱۳۹۵). تأثیر روابط جمهوری آذربایجان و اسرائیل بر امنیت ملی ایران. **فصل نامه مطالعات راهبردی**, سال ۱۹, ص ۱۳۷-۱۵۸.

حکیم، حکیم؛ جعفری، اصغر (۱۳۹۴). تحولات ژئوپلیتیک قفقاز و امنیت جمهوری اسلامی ایران. **موسسه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز**, ص ۳۷-۶۴.

سیف تبریزی، مهدی؛ عربزاده، زهره (۱۴۰۱). نقش ترکیه و آذربایجان در خنثی سازی منافع ایران با دالان ترانس خزر. **عنا - رسانه تحلیلی دانشگاه علامه طباطبائی**. برگرفته شده از:

<https://atna.atu.ac.ir/fa/news/304490/%D9%86%D9%82%D8%B4%D8%AA%D8%B1%D8%A9%DB%8C%D9%87%D9%88%D8%A2%D8%B0%D8%B1%D8%A8%D8%A7%D8%B8%D8%AC%D8%A7%D9%86%D8%AF%D8%B1%D8%AE%D9%86%D8%AB%DB%8C%E2%80%8C%D8%B3%D8%A7%D8%B2%DB%8C%D9%85%D9%86%D8%A7%D9%81%D8%B9%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D8%A8%D8%A7-%DA%A9%D8%B1%DB%8C%D8%AF%D9%88%D8%B1-%D8%AA%D8%B1%D8%A7%D9%86%D8%B3-%D8%AE%D8%B2%D8%B1>

طاهری، ابولقاسم؛ فرهمند، بهرام (۱۳۹۳). نقش تعامل و تقابل سیاست خارجی امریکا و روسیه در توسعه منطقه قفقاز جنوبی: مطالعه موردی انرژی. **فصلنامه تخصصی علوم سیاسی**, سال ۱۰, شماره ۲۹, ص ۱۳۹-۱۸۱. برگرفته شده از:

https://psq.karaj.iau.ir/article_523759_81ad37fc2240774cf9ebb5a4bc2b4fe.pdf

عطایی، فرهاد؛ شیبانی، اعظم (۱۳۹۰). زمینه های همکاری و رقابت ایران و روسیه در آسیای مرکزی در چارچوب ژئوپلیتیک. **موسسه مطالعات اوراسیای مرکزی**, سال ۴, شماره ۰۸, برگرفته شده از:

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=136049>

قاسمی، فرهاد (۱۳۸۷). نگرش شبکه‌ای به مناطق و تحلیل فرایندهای آن از دیدگاه تئوری‌های سیکلی. **فصلنامه بین المللی ژئوپلیتیک**, سال ۴, شماره ۱۱, ص ۹۶-۱۲۹. برگرفته شده از

https://journal.iag.ir/article_57066_60306d30f132e40f6a37eae230826da6.pdf.

قاسمی، فرهاد؛ ناظری، زهرا (۱۳۹۰). تحولات ژئوپلیتیک در حوزه دریای خزر و تغییر نقش قدرتهای بزرگ در این منطقه. **فصل نامه ژئوپلیتیک**, سال ۰۳ (پیاپی ۲۳), شماره ۰۷, برگرفته شده از <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?ID=139553>

قاسمی، فرهاد (۱۳۹۱). بنیان‌های نظری موازنه قوای هوشمند در شبکه‌های فاقد معیار منطقه‌ای: گامی به سوی ارائه نظریه نوین موازنه قوای منطقه‌ای. **فصلنامه بین المللی ژئوپلیتیک**, سال ۰۸, شماره ۲۵, ص ۱۷۲-۲۱۳. برگرفته شده از

http://journal.iag.ir/article_56079_622a7d41e3f98fbef166374eee5557ed.pdf.

قاسمی، فرهاد (۱۳۹۱). مبانی نظری، کارکردی نظریه سیستم‌های پیچیده و آشوب در مطالعات نظم منطقه‌ای. قاسمی، فرهاد؛ لطفیان اکبرآبادی، زهرا (۱۳۹۲). تأثیر شبکه متداخل استراتژیک ایران بر دیپلماسی منطقه‌ای جمهوری اسلامی. **پژوهش نامه ایرانی سیاست بین الملل**، سال ۱۱، شماره ۰۲، ص ۹۴-۱۲۵.

قاسمی، فرهاد؛ عین‌الهی، بهرام (۱۳۹۵). نقش و کارکرد گروه‌های ضدسیستمی در سیستم کنترل نظم منطقه آسیای غربی. **پژوهش نامه ایرانی سیاست بین الملل**، سال ۰۴، شماره ۰۲، ص ۱۱۹-۱۴۶.

قاسمی، فرهاد؛ رکن آبادی اصل، ا. (۱۳۹۶). دیپلماسی هوشمند و هم‌گرایی منطقه‌ای: جهان اسلام. **فصل نامه جامعه‌شناسی سیاسی جهان اسلام**، سال ۰۶، شماره ۱۲، ص ۲۵-۴۴.

قاسمی، فرهاد؛ فرجی، م. (۱۳۹۶). تئوری سیستم‌های انطباقی پیچیده ابزار تحلیلی نظم در محیط‌های پیچیده و آشوب. **فصل نامه سیاست جهانی**، سال ۰۶، شماره ۰۳، ص ۷-۴۰.

قاسمی، فرهاد (۱۳۹۸). گامی به سوی نظریه نوین ژئوپلیتیک شبکه‌ای و بازتولید قدرت در سیاست بین الملل. **فصل نامه روابط خارجی**، سال ۱۱، شماره ۰۳، ص ۳۷-۶۶. برگرفته شده از:

<https://ensani.ir/fa/article/download/441433>.

قاسمی، فرهاد (۱۳۹۹). **نظریه پیچیدگی - آشوب و جنگ در روابط بین الملل**، موسسه انتشارات دانشگاه تهران، شماره ۰۲.

قاسمی، فرهاد (۱۴۰۱). قدرت و سیاست بین الملل. دانشگاه تهران، شماره ۰۱، ویرایش ۰۱.

کولائی، الهه (۱۳۷۹). **کتاب سبز فدراسیون روسیه**. انتشارات وزارت امور خارجه.

کولایی، الهه (۱۳۸۸). جمهوری اسلامی ایران و ژئوپلیتیک قفقاز جنوبی. **فصلنامه بین‌المللی ژئوپلیتیک**، دوره ۰۶، شماره ۱۷، ص ۷۵-۱۱۱. برگرفته شده از

http://journal.iag.ir/article_56959_a0a53e1ec0f05b8a4c2b25b9ee7e3b0b.pdf.

کولایی، الهه؛ صداقت، محمد (۱۳۹۱)، "موانع همگرایی در سازمان کشورهای مستقل همسود"، **پژوهش نامه ایرانی سیاست بین الملل**، شماره ۱.

محروق، فاطمه. (۱۴۰۱). منطقه‌گرایی شبکه‌ای متداخل: الگویی نظری برای سیاست خارجی محروق، فاطمه؛ شیرخانی، محمد علی (۱۳۹۹). **خیزش چین در عصر گذار پویایی‌های جهانی و**

منطقه‌ای . انتشارات دانشگاه تهران. برگرفته شده از:

<https://fidibo.com/book/113373-%D8%AE%DB%8C%D8%B2%D8%B4-%DA%86%DB%8C%D9%86-%D8%B9%D8%B5%D8%B1-%DA%AF%D8%B0%D8%A7%D8%B1>.

مسعودی، قربان (۱۴۰۱). چشم اندازهای عادی سازی روابط میان ترکیه و ارمنستان. دیپلماسی ایرانی، برگرفته شده از:

<http://irdiplomacy.ir/fa/news/2011200/%DA%86%D8%B4%D9%85-%D8%A7%D9%86%D8%AF%D8%A7%D8%B2%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D8%B9%D8%A7%D8%AF%DB%8C-%D8%B3%D8%A7%D8%B2%DB%8C-%D8%B1%D9%88%D8%A7%D8%A8%D8%B7-%D9%85%DB%8C%D8%A7%D9%86-%D8%AA%D8%B1%DA%A9%DB%8C%D9%87-%D9%88-%D8%A7%D8%B1%D9%85%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86>.

نصوحیان، محمد مهدی (۱۳۸۸). راهبردهای اتحادیه اروپا در قفقاز و تأثیر آن بر جمهوری اسلامی ایران . فصلنامه ره آورد سیاسی ،سال ۰۸، شماره ۲۵، ص ۳-۲۵.

ورستان، توحید (۱۴۰۱). دالان خلیج فارس-دریای سیاه؛ فرصت مهم ایران در قفقاز جنوبی. فصلنامه راهبرد معاصر - آخرین اخبار ایران و جهان. برگرفته شده از:

<https://rahbordemoaser.ir/fa/news/160149/%DA%A9%D8%B1%DB%8C%D8%AF%D9%88%D8%B1-%D8%AE%D9%84%DB%8C%D8%AC-%D9%81%D8%A7%D8%B1%D8%B3-%D8%AF%D8%B1%DB%8C%D8%A7%DB%8C-%D8%B3%DB%8C%D8%A7%D9%87-%D9%81%D8%B1%D8%B5%D8%AA-%D9%85%D9%87%D9%85-%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D8%AF%D8%B1-%D9%82%D9%81%D9%82%D8%A7%D8%B2-%D8%AC%D9%86%D9%88%D8%A8%DB%8C>.

Ahmad Rahim, Shoaib (2017). The Geopolitics of the Lapis Lazuli Corridor. **The Diplomat**. <https://thediplomat.com/2017/12/the-geopolitics-of-the-lapis-lazuli-corridor/>.

Acicbe, Ceyda. (2020). *The Events In Zangezur From 1918 To 1921 And The Transfer Of Zangezur To Armenia*. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ras/issue/59135/850749>.

Avdaliani, Emil. (2020). *Turkey's Win-Win Strategy in the Nagorno-Karabakh Conflict. BESA Center Perspectives Paper* (1), 1-4. <https://besacenter.org/wp-content/uploads/2020/11/1816-Turkey-and-Nagorno-Karabakh-Avdaliani-final.pdf>.

Anjaparidze, Zaal (2021). The Second Karabakh War and Georgia's Threatened Transit Role. *Eurasia Daily Monitor*, 18(26).

Balla, Evanthia (2013). *Turkish and Iranian interests and policies in the South Caucasus Executive summary* By Evanthia Balla.

Barlas, Begüm. (2021). *Çin'in Kuşak-Yol Projesinde Afganistan'ın Rolü*. Ankasam. <https://www.ankasam.org/cinin-kusak-yol-projesinde-afganistanin-rolu/>.

Branch, Anthony.R (2018). *Armenia and the South Caucasus: A New Security*

- Environment. Connections: The Quarterly Journal*, 17(2), 47–60. <https://doi.org/10.11610/connections.17.2.04>
- Buzogány, Aron (2019). Europe, Russia, or both? Popular perspectives on overlapping regionalism in the Southern Caucasus. *East European Politics*, 35(1), 93-109. doi:10.1080/21599165.2019.1588117.
- Coffey, Luke (2021). *One Year After the Second Karabakh War, the U.S. Needs to Increase Engagement in the South Caucasus. The Heritage Foundation.* <https://www.heritage.org/europe/report/one-year-after-the-second-karabakh-war-the-us-needs-increase-engagement-the-south>.
- Chkhaidze, Nicholas, & Kuzio, Taras (2022). A Weaker Russia and the West's Opportunity in the South Caucasus. *RUSSIA & EURASIA STUDIES CENTRE.* <https://henryjacksonsociety.org/publications/a-weaker-russia-and-the-west-s-opportunity-in-the-south-caucasus/>.
- Chalabashvili, Vepkhvia (2022). Turkey's "Chess Party" in the South Caucasus. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 4(6), 293-308.
- De Waal, Thomas (2010). Remaking the Nagorno-Karabakh Peace Process. *Survival*, 52(4), 159–176. <https://doi.org/10.1080/00396338.2010.506830>.
- De Waal, Thomas (2021) In the South Caucasus, can new trade routes help overcome a geography of conflict? Available at: https://carnegieendowment.org/files/de_Waal_South_Caucasus_Connectivity.pdf.
- Doğan, G. E. (2022). The Nagorno-Karabakh Conflict: Assessment of Regional Security Dynamics. *Turk sh Journal of Secur ty Stud es*, 168.
- deMattos, Policarpo C; Miller, Daniel; Park, Eui H (2012) Decision making in trauma centers from the standpoint of complex adaptive systems. *Manag. Decis.*, 50, 1549–1569. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/00251741211266688/full/html>.
- Ergun, Ayca& Valiyev, Anar. (2020). An Account on Karabakh War: Why Now and Then What? *Panorama, E-publication*, 9. <https://www.uikpanorama.com/blog/2020/11/10/an-account-on-karabakh-war-why-now-and-then-what/>.
- Forsyth, J. (2015). *The Caucasus: A History (New)*. Cambridge University Press.
- Goldenfeld, Nigel, Kadanoff, Leo P (1999) *Simple Lessons from Complexity. Science*, 284, 87-89. - *References - Scientific Research Publishing.* (n.d.). <https://scirp.org/reference/referencespapers.aspx?referenceid=2388127>.
- Green, Nazarian (2021). The Meghri Corridor: A Viable Transport Link or Geopolitical Noose? Retrieved from <https://evnreport.com/politics/the-meghri-corridor-a-viable-transport-link-or-geopolitical-noose/>
- Hill, Fiona. (2003). Seismic shifts in Eurasia: The changing relationship between Turkey and Russia and its implications for the South Caucasus. *Southeast European and Black Sea Studies*, 3(3), 55–75. <https://doi.org/10.1080/14683850412331321648>.
- Hamstra, C. Complexity storytelling.(2017): The science of complexity within the art of communication. *Emerg. Complex. Organ.*, 19, 1–6.
- Hoffmann, Chris (2019). Neo-Ottomanism, Eurasianism or securing the region? A longer view on Turkey's interventionism. *Conflict, Security & Development*, 19(3), 301-307. doi:10.1080/14678802.2019.1608016.
- Hanjing, Yue. (2022). Recent Tensions Between Iran and Azerbaijan: Manifestations, Causes and Developments. *Scholars Journal of Arts, Humanities and Social Sciences*, 2, 52-60. Retrieved from https://saspublishers.com/media/articles/SJAHSS_102_52-60.pdf.

- Iskandarov, Khayal, & Gawliczek, Piotr (2022). Economic coercion as a means of hybrid warfare: The South Caucasus as a focal point. *Security and Defence Quarterly*. <https://doi.org/10.35467/sdq/151038>.
- Iru. (2022). TIR lights up the Lapis Lazuli corridor with Afghan-Turkey transport. *International Road and Transport Union*. <https://www.iru.org/news-resources/newsroom/tir-lights-lapis-lazuli-corridor-afghan-turkey-transport>.
- Iskandaryan, Alexander (2020). The Second Karabakh War, or the first postpost-soviet war. Vienna: *Institute for Security Policy (ISP)*.
- Skybrook, David, & Miller, Jean (2020). Understanding Complex Systems. <https://csh.umn.edu/academics/whole-systems-healing/understanding-complex-systems>.
- Ivaniadze, Medea (2023). *China's Activities in the South Caucasus*. Georgian Foundation for Strategic and International Studies. <https://gfsis.org.ge/publications/view/3466>.
- Jabbarov, Ali, Abbasova, Sevinj & Tanrıverdi, Haluk (2022). **REGIONAL COOPERATION PROSPECTS ON THE ZANGAZUR-NAKHCHIVAN-ISTANBUL ROUTE THE RESUME**. *Uluslararası Turizm, Ekonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi (IJTEBS) E-ISSN: 2602-4411*, 6(1), 42-52.
- Khan, Mumim Ahmad (2021). The Conflict of Azerbaijan and Armenia with Special Reference to Nagorno Karabakh: **An Overview**. *Journal of Malay Islamic Studies*, 4(01).
- Meister, Stefan (2021). Shifting Geopolitical Realities in the South Caucasus. Reports, SCEEUS, Stockholm: *SCEEUS*, November, 1, 14.
- Modebadze, Valeri. (2020). The escalation of conflict between Armenians and Azerbaijanis and the problems of peaceful resolution of the Nagorno-Karabakh war. *J. Liberty & Int'l Aff.*, 6, 102.
- Mahrough, Fatemeh (2022). Multiplex Network Regionalism; A Theoretical Model for Iran's Multi-Neighborhood Foreign Policy, *Geopolitics Quarterly*, V 19, No 2, Summer 2023, 281-315. Retrieved from https://journal.iag.ir/article_157144_36e9ae6659bc6cc9958e8228d1e01287.pdf?lang=en
- Ohannes, Geukjian (2016). **Ethnicity, Nationalism and Conflict in the South Caucasus: Nagorno-Karabakh and the Legacy of Soviet Nationalities Policy**. *Routledge*.
- Фротвейт, М., & Замікула, М. (2022). Georgia's foreign policy under the new balance of power in the South Caucasus after the Second Karabakh war. *Політичне життя*, 153-159.
- Paul, Amanda, & Sammut, Dennis (2016). *Nagorno-Karabakh and the arc of crises on Europe's borders*. *Epc*. <https://www.epc.eu/en/Publications/Nagorno-Karabakh-and-the-arc-of-crisis-on-Europes-borders~2137e8>.
- Paul, Amanda (2016). *The EU and the South Caucasus 25 Years Since Independence | Heinrich Böll Stiftung | Brussels office - European Union*. *Heinrich-Böll-Stiftung*. <https://eu.boell.org/en/2016/11/25/eu-and-south-caucasus-25-years-independence>.
- President. (2020). Statement by the President of the Republic of Azerbaijan, Prime Minister of the Republic of Armenia and President of the Russian Federation » Official web-site of President of Azerbaijan Republic. Retrieved from <https://president.az/en/articles/view/45923>.
- Popkhadze, Miro (2021). *China's Growing Influence in the South Caucasus - Foreign Policy Research Institute*. *Foreign Policy Research Institute*. <https://www.fpri.org/article/2021/11/chinas-growing-influence-in-the-south-caucasus/>.
- Qaed, A. A. (2022.). **Why Iran Opposes Azerbaijan's Zangezur Corridor Project -**

Gulf International Forum. Gulf International Forum. <https://gulrif.org/why-iran-opposes-azerbaijans-zangezur-corridor-project/>.

Richardson, Kurt(2004) **Systems theory and complexity:** Part 2 [Forum]. Emerg. Complex. Organ, 6, 77–82.

Remler, Philip (2020). *Russia's Stony Path in the South Caucasus*. Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegieendowment.org/2020/10/20/russia-s-stony-path-in-south-caucasus-pub-82993>. Retrieved from.

<https://www.heritage.org/sites/default/files/2021-10/IB5223.pdf>.

Sakwa, Richard (2017). **The South Caucasus and European security**. In *The South Caucasus–Security, Energy and Europeanization* (pp. 103-120): Routledge.

Tahlilbazaar. (2023). Iran and Türkiye are regional rivals and business partners; Economic relations between Tehran and Ankara after the elections. *tahlilbazaar.com*. <https://www.tahlilbazaar.com/news/224780/%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D9%88%D8%AA%D8%B1%DA%A9%DB%8C%D9%87%D8%B1%D9%82%D8%A8%D8%A7%DB%8C%D9%85%D9%86%D8%B7%D9%82%D9%87-%D8%A7%DB%8C%D9%88%D8%B4%D8%B1%DA%A9%D8%A7%DB%8C-%D8%AA%D8%AC%D8%A7%D8%B1%DB%8C-%D8%B1%D9%88%D8%A7%D8%A8%D8%B7%D8%A7%D9%82%D8%AA%D8%B5%D8%A7%D8%AF%DB%8C-%D8%AA%D9%87%D8%B1%D8%A7%D9%86>.

Trends in International Arms Transfers. (2019). *SIPRI*. <https://doi.org/10.55163/sxak9616>. https://www.sipri.org/sites/default/files/2019-03/fs_1903_at_2018.pdf.

Ulviyya, Bayramova (2021). *OCTOBER-2021 ANALYSIS THE IMPACT OF THE OPENING OF ZANGEZUR CORRIDOR ON REGIONAL*. Retrieved from Azerbaijan: <https://policycommons.net/artifacts/1851479/october-2021-analysis-the-impact-of-the-opening-of-zangezur-corridor-on-regional/2599000/>.

Veliyev, Cavid. (2021). Building the Zangezur corridor, normalization in South Caucasus. Retrieved from <https://www.dailysabah.com/opinion/op-ed/building-the-zangezur-corridor-normalization-in-south-caucasus>.

Veliyev, Cavid (2022). *Iran's Frustrations With the Zangezur Corridor*. *Jamestown*. <https://jamestown.org/program/irans-frustrations-with-the-zangezur-corridor/>.

Xiaoli, Guo& Fidan, Giray (2018). *China's Belt and Road Initiative (BRI) and Turkey's Middle Corridor: "Win-Win Cooperation"?* Middle East Institute. <https://www.mei.edu/publications/chinas-belt-and-road-initiative-bri-and-turkeys-middle-corridor-win-win-cooperation>.

Yavuz, M. Hakan & Gunter, Michael (2022). **The Nagorno-Karabakh Conflict: Historical and Political Perspectives (Routledge Contemporary Russia and Eastern Europe Series)** (1st ed.). Routledge. Retrieved from <https://www.routledge.com/The-Nagorno-Karabakh-Conflict-Historical-and-Political-Perspectives/Yavuz-Gunter/p/book/9781032198569>.

Yavuz, M. Hakan & Gunter, Michael (2022). **The Nagorno-Karabakh Conflict: Historical and Political Perspectives (Routledge Contemporary Russia and Eastern Europe Series)** (1st ed.). Routledge. Retrieved from <https://www.routledge.com/The-Nagorno-Karabakh-Conflict-Historical-and-Political-Perspectives/Yavuz-Gunter/p/book/9781032198569>.

Yavuz, M. Hakan & Gunter, Michael (2022). **The Nagorno-Karabakh Conflict: Historical and Political Perspectives (Routledge Contemporary Russia and Eastern Europe Series)** (1st ed.). Routledge. Retrieved from <https://www.routledge.com/The-Nagorno-Karabakh-Conflict-Historical-and-Political-Perspectives/Yavuz-Gunter/p/book/9781032198569>.